

UNIVERZA NA PRIMORSKEM FAKULTETA ZA
MATEMATIKO, NARAVOSLOVJE IN
INFORMACIJSKE TEHNOLOGIJE

ZAKLJUČNA NALOGA

WITTGENSTEINOV KONCEPT NAČINA ŽIVLJENJA
IN NJEGOV POMEN ZA PSIHOLOGIJO

MATEJ KAVČIČ

UNIVERZA NA PRIMORSKEM
FAKULTETA ZA MATEMATIKO, NARAVOSLOVJE IN
INFORMACIJSKE TEHNOLOGIJE

Zaključna naloga

Wittgensteinov koncept načina življenja in njegov pomen za psihologijo

(Wittgenstein's concept of form of life and its meaning for psychology)

Ime in priimek: Matej Kavčič
Študijski program: Biopsihologija
Mentor: prof. dr. Ernest Ženko

Koper, september 2017

Ključna dokumentacijska informacija

Ime in PRIIMEK: Matej KAVČIČ

Naslov zaključne naloge: Wittgensteinov koncept načina življenja in njegov pomen za psihologijo.

Kraj: Koper

Leto: 2017

Število listov: 33

Število referenc: 51

Mentor: prof. dr. Ernest Ženko

Ključne besede: Wittgenstein, način življenja, jezikovne igre, pomen, raba besed, filozofija jezika, filozofija psihologije, etika, politika, Filozofske raziskave, kritika

Izvleček: Predmet pričujočega zaključnega dela je koncept načina življenja avstrijskega filozofa jezika Ludwiga Wittgensteina in pomen načina življenja za psihologijo. Rdeča nit, ki se vleče skozi celotno delo, je razmišljanje o jeziku kot usrediščnemu v specifičnih načinih življenja, od koder jezik jemlje svoj pomen. Področje prek katerega je način življenja naslovljen, je širša misel Wittgensteina, še posebej kot izražena v delu *Filozofske raziskave*. Za njeno razumevanje delo vključuje kratko biografijo, katere pomembnost vleče iz filozofske biografije Raya Monka, ki daje poudarek na živeto življenje filozofa za razumevanje njegove misli. Delo nadaljuje prek kratkega orisa njegovega zgodnjega dela *Logično-filozofskega traktata*, katerega omemba je nujna za razumevanje spremembe Wittgensteinove misli v *Filozofskih raziskavah*. Nadalje se delo osredotoči na posamične teme iz *Filozofskih raziskav*, kot so jezikovne igre, pomen, učenje jezika, uporaba pravil, raba besed, družinska podobnost in menjava aspekta. Poseben poudarek je na konceptu načina življenja in kako ga lahko vidimo kot simbol za antropološko-etnološki obrat znotraj Wittgensteinove misli ter kot presek s tradicijo analitične misli. Prav tako je nakazan pomen Wittgensteinove pozne misli za sodobni enaktivizem. Preko P.M.S. Hackerja je pokazan pomen Wittgensteinove filozofije psihologije za psihologijo in paradigme dualizmov, behaviorizma in kognitivizma; izpostavljen je tudi problem

diagnoze. Razprava izpostavi Wittgensteinovo filozofijo psihologije kot notranjo kritiko psihologije ter izpelje zunanjo kritiko psihologije, prek etike načina življenja psihologinj in psihologov. To je storjeno z vpeljavo politične misli Aristotela in kritične psihologije. Na koncu je še izpostavljen pomen Wittgensteinove misli za pedagogiko kot začetka spreminjanja načinov življenja.

Key document information

Name and SURNAME: Matej KAVČIČ

Title of the final project paper: Wittgenstein's concept of form of life and its meaning for psychology.

Place: Koper

Year: 2017

Number of pages: 33

Number of references: 51

Mentor: Prof. Ernest Ženko, PhD

Keywords: Wittgenstein, form of life , language game, use of words, philosophy of language, philosophy of psychology, ethics, politics, Philosophical Investigations, critique

Abstract: The subject of the final project paper is the concept of *form of life* from the Austrian philosopher of language Ludwig Wittgenstein and the relevance of the concept of form of life for psychology. The main thread that runs through the work is a thinking about language as embedded in specific forms of life through which language takes its meaning. The field from which the form of life is addressed is the thought of Wittgenstein, especially as included in the work *Philosophical Investigations*. The paper takes on the main themes from *Philosophical Investigations* as *language games, meaning, learning a language, rule application, word use, family resemblance* and *aspect change*. A special emphasis is put on *form of life* and how we can see it as a symbol for the anthropological/ethnological turn in Wittgenstein's thought and as a cut from the tradition of analytic thought – as well as its relevance for contemporary questions of enactivism. Through P.M.S. Hacker the relevance of Wittgenstein's philosophy of psychology is shown for psychology and paradigms of dualism, behaviourism and cognitivism; also the problem of diagnosis. The discussion shows Wittgenstein's philosophy of psychology as the inner critique of psychology and tries to carry out an outer critique of psychology through the ethics of forms of life of psychologists. This is done with introducing the political thought of Aristotle and critical psychology. At the end the

relevance of Wittgenstein's thought for pedagogy is shown as a beginning of a change of a way of life.

KAZALO VSEBINE

1 UVOD.....	1
1.1 Predstavitev namena, raziskovalnih vprašanj, metode ter vrednosti zaključne naloge	1
1.2 Kdo je bil Ludwig Wittgenstein?	2
1.3 Wittgensteinova misel.....	3
1.3.1 Logično filozofski Traktat.....	4
1.3.2 Filozofske Raziskave.....	5
1.3.3 Način življenja.....	11
1.4 Wittgensteinova filozofija psihologije in njen pomen za psihologijo	12
2 RAZPRAVA.....	17
3 SKLEPI.....	22
4 LITERATURA IN VIRI.....	23

1 UVOD

1.1 Predstavitev namena, raziskovalnih vprašanj, metode ter vrednosti zaključne naloge

Predmet pričujočega diplomskega dela je koncept načina življenja avstrijskega filozofa jezika Ludwiga Wittgensteina in pomen načina življenja za psihologijo. Rdeča nit, ki teče skozi celotno delo, je razmišljanje o jeziku kot vsrediščnemu v specifičnih načinih življenja od koder jezik jemlje svoj pomen.

Glavni namen zaključne naloge je predstaviti Wittgensteinovo pozno misel in se v povezavi s politično mislijo vprašati o etičnosti psihološkega načina življenja. Raziskovalna podvprašanja na katera bo poizkusilo zaključno delo odgovoriti so, kaj je razmišljal Wittgenstein v *Filozofskih raziskavah*, kako da je tako mislil in zakaj je pomen načina življenja centralen za razumevanje celotne njegove kasnejše misli. Prav tako bo delo odgovarjalo na vprašanje, kako preko koncepta načina življenja in Wittgensteinove filozofije psihologije izpeljati notranjo kritiko psihologije. Nazadnje bo poizkusilo odgovoriti na vprašanje, kako izpeljati zunanjo kritiko psihologije preko načina življenja psihologinj in psihologov kot političnega načina življenja.

Zaključna naloga črpa iz *Filozofskih raziskav*, pregleda sekundarne in terciarne literature glede Wittgensteinovega življenja in misli ter posameznih del politične teorije in kritične psihologije. Omenjeno literaturo poizkuša narativno povezati v kritičen pogled na način življenja psihologinj in psihologov.

Vrednost zaključnega dela sestoji iz predstavitve Wittgensteinove misli in njene povezave s politično teorijo in kritično psihologijo, kar po pregledu slovenske psihološke literature še ni bilo storjeno in je zato dobrodošlo.

Opomba glede navajanja del: *Filozofske Raziskave* (Wittgenstein, 2014) bodo v nadaljevanju *Raziskave* in *FR*, medtem ko bo *Logično-filozofski traktat* (Wittgenstein, 1976) v nadaljevanju *Traktat* in *LFT*. V citatih, številke pred okrajšavo pomenijo številko proposicije v knjigi.

1.2 Kdo je bil Ludwig Wittgenstein?

»Menim, da je biografija prav čudno Wittgensteinovski žanr v tem, da je razumevanje, po katerem stremi, točno takšno na kakršnega da Wittgenstein močan poudarek v *Filozofskih raziskavah* – “razumevanje, ki sestoji iz videnja povezav”. V Wittgensteinovih kasnejših delih je to eksplicitno postavljeno nasproti teoretičnemu razumevanju in to je eden izmed najbolj pomembnih ozirov v katerem je zase verjel, da plava proti toku “duha, ki prežema obširen potek Evropske in Ameriške civilizacije”. V kolikor želi ta duh postavljati teorije, želi Wittgenstein le jasno videti. Tako oblika Wittgensteinovega poznega dela ni postavljati teze in jih braniti pred možnimi ugovori, temveč raje praviti, “Poglej reči na tak način.”« (Monk, 2001)

Ludwig Wittgenstein (1889 – 1951) je bil rojen na Dunaju ob koncu 19. stoletja v eno najpremožnejših in kulturno vpetih družin. Njegov oče, kapitalistični magnat industrije jekla, je s prav tako jekleno roko pristopal do vzgoje svojih sedmih otrok. Mama Leopoldine, izvrstna glasbenica, je v »Palais Wittgenstein« privabljala ljudi kot sta Brahms in Mahler. Imela sta tri visoko glasbeno nadarjene hčere in pet sinov, od katerih so deloma zaradi konfliktov z željami očeta po nadaljevanju poslovno-tehničnih življenj, trije naredili samomor. Wittgenstein je po končani tehnično usmerjeni šoli v Linzu z devetnajstimi leti odšel v Manchester zavoljo raziskovanja takrat vzpenjajoče se panoge aerodinamike. Od tam je šolanje nadaljeval v Cambridgu pod mentorstvom Bertranda Russella, ki je nekaj let pred tem objavil danes klasično delo analitične filozofije *Principi matematike*, ki je v Wittgensteinu vzbudilo zanimanje za tovrstne teme. Ob nastopu prve svetovne vojne, se je pridružil avstrijski vojski, med služenjem vneto prebiral Tolstoja in na fronti zapisal večino materiala, ki bo sestavljal njegov *Logično filozofski traktat*. Wittgenstein se je iz vojne vrnil opasan z

odlikovanji in misleč, da je rešil probleme filozofije za vselej, se je odpravil poučevat po osnovnih šolah v Avstriji, kar je počel do leta 1926. Medtem je bil objavljen njegov *Logično filozofski traktat*, ki je tudi zaslovel, kar je rezultiralo v mnogih vabilih, naj se vrne nazaj na Cambridge. To je po triletnem ukvarjanju z arhitekturno zasnovo sestrine hiše tudi storil.

Na Cambridgu, preko pogovorov s prijatelji in skrajno nekonvencionalnih predavanj, začne razvijati nov stil filozofskega mišljenja, ki kulminira v njegovem posmrtno izdanem delu *Filozofske raziskave* in ogromni količini zapiskov ter diktatov študentov, od katerih je danes mnogo že izdanih. Wittgenstein ni imel prevelikega spoštovanja do zahodnega načina življenja, kar se kaže tudi v tem, da je šel leta 1935 v Sovjetsko zvezo raziskat možnost dela na kolektivni kmetiji. Tekom celega življenja je veliko časa preživel na odročnih krajih (Norveška, Irska) ob spremljavi samomorilnih misli.

Njegova predavanja so bila zelo obiskana, čeprav študentje niso nikoli vedeli, ali bodo deležni polurne tišine med njegovim notranjim reševanjem problema ali momente genija na delu logične dekonstrukcije. Monk (1991) pravi, da je bil v življenju štirikrat zares zaljubljen, enkrat v žensko in trikrat v moške. Proti koncu svojega življenja ni več videl smisla v univerzitetni filozofiji. Umaknil se je iz Cambridga ter pri 62 letih umrl za rakom in zadnjimi besedami „Povejte jim, da sem imel čudovito življenje“.

1.3 Wittgensteinova misel

Wittgensteinovo osnovno koncepcijo logike lahko vidimo na njegovem zgodnjem primeru, na vprašanju, kaj imata skupnega glasbena partitura kot prostorski aranžma zapisanega in iz nje sledeča melodija kot časovna urejenost odigranega? Nimata skupne niti prostorske, niti časovne forme, temveč njuno logično formo.

Wittgensteinova misel se je spreminjala tekom njegovega življenja, a je vedno vsebovala ostro delitev med filozofijo in znanostjo in bila usmerjana preko njegove koncepcije jezika. (Glock in Hyman, 2017)

Obstaja ogromno polemik okoli tega kako osmisлити Wittgensteinovo filozofijo. Stern (2013) govori o tem ali naj gledamo na filozofijo Wittgensteina kot na dva različna sklopa misli (zgodnji Wittgenstein in pozni Wittgenstein) ali kot kontinuirano misel. Če obstajata dva sklopa misli, se postavlja vprašanje, na kateri točki se je zgodil razhod med njima in kaj je razlika ter ali je zgodnji Wittgenstein opravil s filozofijo za vedno ali pa je samo začel prakticerati drugačno filozofijo. Conant (2007) v članku imenovanem *Mehko monowittgensteinovstvo* zagovarja tezo, da je Wittgensteinova misel postavljala ista vprašanja, na katera pa je v različnih odbodjih podajala različne odgovore.

1.3.1 Logično filozofski Traktat

Logično-filozofski traktat je eno najbolj enigmatičnih del znotraj filozofije, zagotovo pa znotraj analitične filozofije, glede katerega se še danes pojavljajo nova branja in interpretacije. Wittgenstein v sedmih propozicijah in njihovih podpropozicijah izjavi danes že znamenite stavke: »*Da je svet moj svet, se kaže v tem, da pomenijo meje jezika (tistega jezika, ki ga razumem samo jaz) meje mojega sveta*« (LFT 5.62). »*O čemer ne moremo govoriti, o tem moramo molčati*« (LFT 7). in »*Rešitev življenskega problema je videti v izginotju tega problema*« (LFT 6.521).

V *Logično-filozofskem traktatu* Wittgenstein izpostavi svojo verzijo po Russellu imenovanega logičnega atomizma. Gre se mu za reševanje vprašanja interakcije med jezikom in realnostjo, kjer hoče povedati, da logična analiza lahko odkrije metafiziko dejanskosti (Cheung, 2017a) Knjiga v večini predstavlja teorijo pomena, ki jo je Wittgenstein razvijal od svojega začetka na Cambridgu. Po njej se resnice logike, etike in filozofije nahajajo zunaj smiselnega jezika, prav tako pa se zunaj smisla nahajajo tudi same propozicije knjige, ki so opisane kot prečke na lestvi, katero mora bralec odvreči, ko pripleza do položaja iz katerega lahko pravilno vidi jezik, logiko in svet (Monk, 2017).

Zaradi neregularne narave prvega Wittgensteinovega dela se pojavljajo mnoga branja, med katerimi pa najbolj radikalna razlika stoji med običajnimi, ortodoksnimi (Cheung, 2017b) ter

novimi, odločnimi (ang. resolute) branji (npr. Conant, 2017). Razlika sestoji v resnosti/odločnosti jemanja predzadnje propozicije *Traktata*:

»Moji stavki nudijo pojasnitev s tem, da jih bo tisti, ki me je razumel, na kraju spoznal za nesmiselne, ko se bo skozi – na njih – povzpел iz njih. (Mora tako rekoč odvreči lestev, potem ko je splezal po njej.) Te stavke mora prevladati, potem bo videl svet pravilno« (LFT 6.54).

Običajno branje vidi dve vrsti nesmisla – običajni nesmisel in substancialni nesmisel. V citatu omenjeni nesmisel propozicij vidi kot običajni nesmisel in razume, da bralec ob tem ko odvrže lestev pride do substancialnega nesmisla, kjer se mu odkrije prava narava jezika, ki je zunaj jezika in tako običajnega smisla. Odločno branje na drugi strani ne priznava substancialnega smisla in vidi propozicije kot čisti nesmisel ter očita običajnemu branju napačno razumevanje propozicij *Traktata* kot poskusov kazanja, posredovanja tega, kar ni mogoče povedati.

1.3.2 Filozofske Raziskave

»Ne misli, temveč glej« (FR 66).

»Ne obstaja ena filozofska metoda, temveč obstajajo metode tako rekoč različne terapije« (FR 133).

Pri poznem Wittgensteinu koncepti niso koncepti v klasičnem teoretskem smislu, torej besede za katere bi neposrečno lahko rekli, da lebdi v abstraktni idejni sferi in dobivajo svoj pomen preko označencev, za katerimi stojijo. Vprašanje je, če jim zares lahko rečemo koncepti, saj so bližje *izrazu* življenja, kot pa vrhu jezikovnega argumentativnega procesa. Sicer to ne drži v popolnosti saj se določene besede in besedne zveze, kot naprimer 'jezikovne igre', uporabljajo kot skoraj da toku jezika zunanje besede – koncepti. Še posebej se to rado dogaja v sekundarni in terciarni literaturi (katere del je pričujoče delo), ki prevzame nase nalogo *razlaganja* Wittgensteinove misli, česar se je on sam programsko izogibal. *Na mesto razlage mora stopiti opis!*

Wittgenstein začne zavračati svojo filozofijo, kot jo je zastavil v *Traktatu*, ko se vrne na Cambridge v začetku 30-ih. Selekcija te misli je izdana v *Filozofskih raziskavah*, za katero v predgovoru pravi, da je »množica pokrajinskih skic, ki so nastale na teh dolgih in zapletenih poteh« (Wittgenstein, 2014, str. 8). Glock in Hyman (2017, str. 3) odlično povzameta:

»Wittgenstein je opustil doktrine, da je stavek logična slika sestavljena iz imen, da je pomen imena predmet, ki ga označuje in da razumljiva uporaba jezika vedno služi istemu namenu – opisovanju dejstev. Začel je verjeti nasprotno, da stavki nimajo uniformne logične strukture, da je pomen besede njena raba v jeziku in da jezik v splošnem sestoji iz široke in heterogene raznolikosti »jezikovnih iger«, ki služijo neskočno heterogenemu obsegu človeških smotrov. Jezikovne igre so preprosto človeške dejavnosti, ki vključujejo govor ali pisanje, v katerih so uporabljani različni koncepti. Beseda »igra« je tu, da nas opomni, da je uporaba jezika omejena s pravili in se pojavlja v kontekstu posamične človeške kulture, kot tudi v širšem kontekstu človeškega življenja na splošno.«

Wittgenstein začne *Raziskave* z opisom Avguštinove koncepcije jezika:

»Besede jezika poimenujejo predmete – stavki so zveze takih poimenovanj. – Na tej podobi jezika temlji ideja: vsaka beseda ima pomen. Ta pomen je besedi dodeljen. Je predmet, ki ga beseda zastopa. O razliki med besednimi vrstami Avguštin ne govori. Menim, da ima, kdor opisuje učenje jezika na tak način, v mislih predvsem samostalnike kot »miza«, »stol«, »kruh« in imena oseb, šele nato imena določenih dejavnosti in lastnosti, ostale besedne vrste pa jemlje kot nekaj, kar se bo našlo samo od sebe [...] Avguštin opisuje sistem sporazumevanja; le da ni vse kar imenujemo jezik, ta sistem« (FR 1).

Način, na kakršnega dojema jezik Avguštin, je podoben, kot ga je dojemal sam v *Traktatu*, obenem pa Avguštin ni logik oz. analitični filozof jezika in tako razlaga naravo jezika na način, ki je danes bližje vsakodnevni govoru kot filozofiji. To ustreza splošnemu načinu zastavljenosti *Raziskav*, ki naslavlja neakademske bralce. To je razvidno tudi iz pedagoške naravnosti njegovega pisanja, morda celo mišljenja.

Tako tudi pove glede *Traktata* in podobe jezika, ki se je preko avguštinovega primera loti spremeniti v *Raziskavah*:

»Bili smo ujetniki podobe. In iz nje nismo mogli, saj se je nahajala v našem jeziku, in zdelo se je, da nam jo ta zgolj neizporsno ponavlja« (FR 115).

Lahko bi rekli, da Avguštinov 'sistem sporazumevanja' deluje kot jezikovna igra, a ne edina, jezikovnih iger poznamo več. Jezikovno igro Wittgenstein vpelje, ko hoče preko analogije pokazati, da je delovanje jezika vtakano s pravili na podoben način kot običajne igre, ki jih igramo. Pomena besed se naučimo preko njih uporabe, tako kot se naučimo igrati šah. To se ne zgodi ob povezovanju besede 'kmet' z leseno figuro, temveč s tem, ko se naučimo kako se premika. Podobno je izjava/propozicija premik v igri jezika - ne bi imela smisla brez sistema katerega del je (Glock, 1996).

Za razlagalno lestev, ki jo bomo kasneje odvrkli, in za ujetost v novo podobo, bi lahko del pozne Wittgensteinove misli razložili na naslednji način: *pomen* besed določa njihova *raba*. Kako se besede uporabljajo je odvisno od *pravil* posamične *jezikovne igre*, ki jo igramo. Katere jezikovne igre igramo je odvisno od našega *načina življenja*.

»Beseda »jezikovna igra«, naj bi tu poudarila, da je govorjenje jezika del neke dejavnosti ali življenjske forme [načina življenja]: ukazovanje in ravnanje po ukazih, opisovanje predmeta glede na njegov videz ali mere, izdelovanje predmeta s pomočjo opisa (risbe), poročanje o poteku nečesa, ustvarjanje domnev o poteku, petje v kolu, ugibanje ugank, prošnja, zahvala preklinjanje, pozdravljanje, molitev« (FR 23).

Pojem jezikovnih iger uporablja, da pokaže, kako imajo specifična področja jezika svoje slovnice in kako se povezujejo v jezik kot celoto.

»Naš jezik si lahko predstavljamo kot staro mesto: labirint uličic in trgov, starih in novih hiš in hiš z nadgradnjami iz različnih časov; vse to pa je obdano s številnimi novimi predmestji, kjer so ulice ravne in pravilne, hiše pa uniformne« (FR 18).

Jezikovne igre niso ločene z ostrimi mejami, temveč so povezane preko *družinskih podobnosti*. Ena v drugo se prelivajo tako kot podobnosti potez na obrazih družinskih članov. Vse igre tudi nimajo skupne oblikovne lastnosti, skupnega imenovalca. Prav tako beseda ne potrebuje biti jasno definirana da bi imela pomen. Vsaka razlaga pomena besede (tudi preko definicije) je pravilo njene uporabe – tudi na razlaganje samo lahko gledamo kot na jezikovno igro.

Whiting (2017) predstavi podoben primer kot: (1) »Saša je večja od Sebe.« ter (2) »Sedem je večja od pet.«. (1) Saša in Seba sta dva človeka, ki ju lahko srečamo na ulici v Ljubljani, in lahko *vidimo* njuno različno velikost. (2) Sedem in pet ne moremo srečati na ulici, saj sta števili, za kateri uporabljamo drugačne načine primerjanja velikosti ali kateri je morda celo nesmiselno primerjati, saj njuno velikost avtomatično poznamo iz slovnice matematike. V tem oziru uporabljamo besedo »je večja« v povsem drugih jezikovnih igrah z drugačnimi pravili in ima s tem tudi drug pomen – ključen je kontekst znotraj katerih uporabljamo besede.

V *Raziskavah* so jezikovne igre pokazane preko primerov »primitivnih oblik jezika«, kot sta otroško učenje jezika in izmišljeni jeziki.

»[Govorjenje o] splošnem pojmu pomena besed, zavije v meglo funkcioniranje jezika, ki ga sploh ni več mogoče jasno videti. – Megla se razprši, če pojave jezika preučujemo ob primitivnih načinih njihove uporabe, v katerih sta jasno razvidna smoter in funkcioniranje besed. Tovrstne primitivne oblike jezika uporablja otrok, ko se uči govoriti. Učenje tu ni razlaganje, temveč urjenje« (FR 5).

Če je vsakdanja predstava jezika, da se ga otrok nauči preko tega, da starši dajejo imena predmetom okoli otroka, Wittgenstein vpraša kaj pa ko otrok zakliče »Mama!« ali »Voda!«?. Ali s tem otrok igra jezikovno igro poimenovanja predmetov, ki se jo je naučil? Ali pa sta ga

starša naučila druge jezikovne igre, s tem ko sta ob njegovem jokanju poskušala na različne načine zadovoljiti njegovo potrebo ter govorila: »Bi vodo?, Si lačna?, Si se pokakal?, Ti je vroče?«. In ko sta ugotovila, da otroku voda paše, sta potrdila jezikovno igro: »Ja, vodo bi, ja. Na, pij vodo.«. Tako se otrok ne nauči, da se prozorna tekočina imenuje voda (to kasneje seveda dojame), temveč se izuri v tem, da ko je žejen, ponovi zgornje fraze - učijo ga novega obnašanja *žejnosti*. Podobno Wittgenstein v:

»»Torej praviš, da beseda 'bolečina' pravzaprav pomeni kričanje?« - Nasprotno; besedni izraz za bolečino nadomesti kričanje in ga ne opisuje« (FR 244).

Tako se učimo preko celotnih fraz, čeprav ne poznamo pomenov posamičnih besed zunaj teh fraz. Naprimer pri učenju tujega jezika lahko da niti ne vemo, da so fraze sestavljene iz posamičnih besed. Ob obisku Francije, vidimo francoski način življenja, kjer se ljudje pozdravljajo z različno naglašnim izmenjevanjem skupkov fonemov »Sava?« in »Sava« in ga posnemamo. Razumemo pomen jezikovne igre, jo igramo, čeprav si morda predstavljamo, da ustreza slovenskemu ekvivalentu »Zdravo« – »Zdravo«. Šele kasneje, ob učenju jezikovne igre *branja* in *francoske slovnice*, razumemo, da se gre pravzaprav za dve besedi »Ča va?« in »Ča va«, in ki bi pravzaprav točneje ustrezali slovenski jezikovni igri »Gre?« – »Gre«.

Pomen vsake fraze je vpet v jezikovne igre s ponavadi nenapisanimi in tudi neizrečenimi pravili. Naprimer, če zdaj gledate v pričujočo diplomsko nalogo, kaj bi rekli, da zdaj počnete? Ali bi bilo dovolj če rečete, da samo strmite v liste papirja/računalniški ekran? Ali iz leve proti desni sledite sosledju posamičnih besed, ali 'požirate' kar polovice stavkov? Ali zbrano berete in kaj si predstavljate pod *zbrano brati*? Ali kritično berete in kako bi to opisali?

Vsaka od prej omenjenih dejavnosti bi za zunanjega nepozornega gledalca izgledala isto, medtem ko bi vi *počeli* različno. Podobno, kot kar se dogaja med tem kar Wittgenstein imenuje *menjavanje aspekta* med naprimer našim opazovanjem neckerjeve kocke – vidimo, da je levi kvadrat na hrbtni strani kocke in potem zamenjamo aspekt in vidimo, da je desni kvadrat na hrbtni strani kocke. Ampak vsako od teh dejavnosti se da opisati kot natančen odgovor na vprašanje: »Kaj *naredim*, da se zamenja aspekt?« - in pokazati pot drugemu, po kateri lahko tudi sam vidi oba aspekta in njuno menjavo. Težko pa je to opisati, oziroma samo

v enem stavku povedati, skoraj da poimenovati, kaj jaz naredim. To je možno samo v jezikovnih igrah z zelo določenimi in poznanimi pravili (kot je primer neckerjeve kocke). »Pozabljamo, da mora biti v jeziku že veliko pripravljenega, da ima lahko golo poimenovanje smisel« (FR 257). Od poimenovanja in razlage je bolj pomembno *kazanje*, h kateremu pa pripomore negativna opredelitev, zamejevanje oz. »kaj nekaj ni«.

Vsaka od prej omenjenih dejavnosti je ena izmed jezikovnih iger z določenimi pravili, katerim je treba zadostiti, da lahko, ko *to* počnete, tudi rečete, da *to* počnete. In da vas v tem razume tudi kdo drug. Slednji stavek je ključnega pomena za Wittgensteinovo koncepcijo jezika. Namreč *privatni jezik* (te besedne zveze sicer sam nikoli ne uporabi) po njegovem ne obstaja. Privatni jezik je tukaj mišljen kot jezik, ki ga nekdo sam izumi s tem da nove znake ne veže na že vzpostavljene mreže znakov - ki so jezik (neprivatni) – temveč jih veže na lastno empirijo, občutke do katerih ima samo ta nekdo dostop. Wittgensteinu je ključno za neobstoj privatnega jezika vprašanje priklica spomina, ki v tem oziru ne more delovati zunaj jezika.

Za Wittgensteina je ključna razlika v načinu kako pristopamo do slovnice občutkov. Tega ne moremo početi na isti način, kot pristopamo do slovnice predmetov. Vzemimo za primer naslednji citat:

»Kadar sam o sebi rečem, da vem le za svoj primer, kaj pomeni beseda »bolečina« - ali ne bi moral tega reči tudi o drugih? In kako lahko en primer tako neodgovorno posplošim?

No, vsakdo mi o sebi reče, da ve le zase, kaj so bolečine! – Privzemimo, da bi vsakdo imel škatlico, v kateri bi bilo nekaj, kar imenujemo »hrošč«. Nihče ne more nikoli pogledati v škatlico drugega; in vsakdo pravi, da ob pogledu le na svojega hrošča ve, kaj je hrošč. – Prav mogoče bi bilo, da bi vsakdo v škatlici imel nekaj drugega. Lahko bi si celo predstavljali, da bi se taka reč kar naprej spremnijala. – Kaj pa, če bi imela beseda »hrošč« pri teh ljudeh vendar določeno uporabo? - Ta ne bi obstajala v označevanju reči. Reč v škatlici sploh ne sodi k jezikovni igri; niti kot nek nekaj ne: kajti škatlica bi lahko bila tudi prazna. – Ne, to reč v škatlici lahko 'pokrajšamo'; tisto kar koli že je, se izloči.

To pomeni: če slovnico izraza občutka konstruiramo po vzorcu 'predmeta in oznake', predmet izpade iz obravnave kot nerelevanten« (FR 293).

1.3.3 Način življenja

Lebensform, form des lebens (form of life, življenjska forma/oblika, način življenja) je pojem, ki je bil prisoten v ozračju Dunaja iz konca 19. in na začetku 20. stoletja. Hacker (2015) omenja več uporab tega pojma, od čisto bioloških – kot danes *lifeform* - do uporab bolj kulturne narave, ki merijo na norme, običaje, ideologije, na kulturno-zgodovinsko specifične načine življenja.

Wittgenstein omeni *način življenja* v *Raziskavah* samo trikrat. V FR 19 in FR 23 poudarja, da je jezik način dejavnosti, ki je integriran v načinu življenja, medtem ko mu v FR 242 da drug pomen. Poudari, da skupen jezik neke skupnosti vsebuje globoko in nepreizpraševano strinjanje glede pravil rabe izrazov tega jezika in kaj šteje kot njihova pravilna uporaba (Hacker, 2015).

Lahko bi rekli, da je način življenja samo direktno izražen simbol za celotni antropološko/etnološki obrat Wittgensteinove misli, in kot Hacker (2013a, str. 113) citira iz Wittgensteinovih zapiskov: “Ta metoda je v bistvu prehod iz vprašanja resnice v vprašanje smisla” in nadaljuje “vešči filozofi so lokalni kartografi in ne meta-fiziki ali kozmologi”.

Jezik je po Wittgensteinu s pravili vodena človeška dejavnost. Pravila za rabo besed in simbolov so dana z razlago pomena (pa naj bodo analitične definicije, kazalne razlage, kontekstualne parafraze ali razlage glede na družinsko podobnost – lahko bi rekli, da se vsake od njih naučimo kot jezikovno igro).

Predpogoj za obstoj pravil je obstoj strinjanja. Strinjanja glede *izjav o uporabi pravil* kot vodil za rabe izrazov, ki jih te izjave razlagajo in strinjanja glede izjav o uporabi pravil kot upravičil (ang. *justification*) teh rab. Kar spoji pravilo in njegovo aplikacijo je sama praksa sledenja pravilu, praksa njegovega udejanjanja v skupnosti. To je strinjanje v načinu življenja, kar zahteva široko strinjanje v razsojanju (prav tam). Vidmar (2014) povzema zadnje delo

Wittgensteina *O gotovosti* (2014) in pravi, da pravilo lahko kršimo le, če obstaja pravilo, če obstaja neka institucija, navada. Ukaz lahko narobe razumemo le, če obstaja institucija ukazovanja in izvrševanja ukazov. Dvom je lahko le tam, kjer je neka gotovost.

Način življenja ključen tudi za enaktivizem, kjer Moyal-Sharrock (2016) vidi Wittgensteina kot prvega enaktivista. V nasprotju s splošno sprejeto tezo, da kognicija vedno in povsod vsebuje vsebino (Hutto in Myin, 2013; v prav tam), Wittgenstein razume kognicijo kot nekaj kar vedno in povsod vključuje človeka kot žival. Moyal-Sharrock nadaljuje: »*Na začetku je dejanje.*«, *ne beseda, ne izjava, vendar dejanje; to je: delovanje: »Jezik – hočem reči – je prefinjenost [ang. refinement]*« (prav tam, str. 2).

Tako ga postavi v sredino sodobnega enaktivizma, z vsemi njegovimi priteklinami: utelešenjem (Varela, Thompson in Rosch, 1991), vpetostjo (ang. *embeddedness*) in ekstenzivnostjo (Hutto, Kirchhoff in Myin, 2014). Po svoje je spovedno, da slednji v otvoritvenem citatu članka uporabijo Nietzscheja, ki je s svojo obsodbo zaničevalcev telesa v *Zaratustri* (Nietzsche, 1999) med drugim odprl pot sodobnemu enaktivizmu. S tem lahko vidimo radikalnost odmika poznega Wittgensteina od analitične filozofije. Lahko bi rekli, da vidi načine mišljenja kot načine delovanja - kar simbolizira njegov koncept *načina življenja*.

1.4 Wittgensteinova filozofija psihologije in njen pomen za psihologijo

»Zmede in puščobnosti psihologije ne smemo razlagati s tem, da je »mlada znanost«; njenega stanja ni mogoče primerjati denimo z začetki fizike. V psihologiji namreč obstajajo eksperimentalne metode in pojmovna zmeda. Zaradi obstoja eksperimentalne metode verjamemo, da imamo sredstva, s katerimi se bomo znebili problemov, ki nas vznemirjajo; četudi problem in metoda tečeta mimobežno drug mimo drugega« (FR 371).

Wittgenstein začne po svoji vrnitvi k filozofiji zopet naslavlja osnovne psihološke koncepte kot so *razumeti nekaj, pomen, interpretirati, mišljenje in misliti, pričakovanje, želje in njihove*

izpolnitve, trenutno doživljanje, bolečina in idealizem (Hacker, 2010). V *Raziskavah* jih ne obravnava kot metalogične koncepte, kot je to počel v *Traktatu*, se pravi super-besede, ki služijo kot povezave med jezikom in realnostjo, temveč kot navadne besede, ki jih uporabljamo v vsakdanjem življenju in od koder črpamo pravila njihove rabe. Že v *Raziskavah* razjasni: koncept *razumevanja* – kar je zanj bolj zmožnost, kot pa stanje ali proces; koncept *pomeniti nekaj*, ki ga ne vidi kot proces ali dejanje katerekoli vrste; koncept *interpretirati*, ki tudi ni dejanje ali proces, ki bi vedno spremljal *razumevanje*. Šele v kasnejših pisanjih po letu 1946, ko v *Raziskavah* preko filozofije kot terapije opravi s *Traktatom*, se loti 'pozitivnega' projekta raziskovanja jezikovnih iger psiholoških konceptov, konceptualne geografije psihologije (prav tam).

Hacker (prav tam) nadaljuje z orisom Wittgensteinove filozofije psihologije. V njej ni hipotetično deduktivnih teorij, temveč oris konceptualnega polja. Ni hipotez, ki bi potrebovale empirično preverjanje – namreč kako bi preverjali ali je bolečina občutek? Razlage so samo slovnične narave – priklic že poznanih pravil/načinov uporabe besed. V teh razlagah ne igra vloge nič, kar je skrito:

Filozofija pač vse samo postavi pred nas in ničesar ne razlaga ali izpeljuje. – Ker vse odprto leži pred nami, tudi ni kaj pojasnjevati. Kajti tisto, kar je morda skrito, nas ne zanima. »Filozofija« bi lahko imenovali tudi tisto, kar je mogoče pred vsemi novimi odkritji in iznajdbami (FR 126).

Vse v slovnici psiholoških konceptov je puščeno tako kot je (FR 124) – ne vpeljuje se novih konceptov (kdaj se sicer to vseeno zgodi) ali logično bolj popolnega jezika. Kar ni puščeno tako kot je, so konceptualne zablode v filozofiji psihologije na eni strani in empirične psihologije (FR 232) na drugi. Razjasnevalne metode konceptov so opisne (FR 109) – predstavljeni so konteksti njihove uporabe in vpetost v jezikovne igre. Problemi so rešeni z urejanjem tega kar že vemo (FR 109), še posebej preko upoštevanja relevantnih pravil glede rabe besed, ki so vir naših problemov. Urejanje slovničnih pripomb ni niti arbitratno, niti relativno glede na osebo. Relativno je glede na problem. Usmerjeno je k zagotavljanju *pregledne reprezentacije* problematičnega koncepta, ki bo nudil ključ k rešitvi ali razrešitvi

ugank (Hacker, 2013a).”Tako zastavljena dejavnost nam bo priskrbela zemljevid otoka s skritim zakladom. Vendar edini zaklad je otok sam – in zemljevid.” (Hacker 2010, str. 305)

Wittgenstein je nasprotoval klasični uporabi *notranjega* (dogajanja) – introspekcije – kot dominantne jezikovne igre preko katere se lotevamo psiholoških fenomenov. Bil je proti koncipiranju introspekcije kot privilegiranega dostopa do uma in njegovih vsebin, kar posledično konstituira ekskluzivno privatno vednost in epistemično avtoriteto glede dogajanja naših umov (Hacker, 2007).

»Splošni koncepti dogodka, stanja in procesa so prisilni jopiči, ki jih vsilimo na psihološke fenomene, zavoľjo tega da lahko stremimo h korelaciji psiholoških fenomenov in nevroloških dogodkov, stanj in procesov – vendar ob narobni uporabi kategorij sledi zmeda« (prav tam, str. 11).

Za primer vzemimo *verjetje* in '*povedati, kar misliš*', ki ga opisuje Hacker (prav tam).

Nekdo ne more izvesti *dejanja* verjetja, drugače bi lahko bil vprašan, koliko traja, da verjameš to-in-to. In verjetje tudi ni proces, drugače bi lahko nekdo odgovoril, da je prenehal verjeti na pol poti. Prav tako se prava narava mišljenja ne pokaže v '*kaj se ti dogaja v umu*', temveč v tem kar nekdo v neki situaciji iskreno reče, da misli. Slednje, da nekdo '*misli, kar reče*', ni duševno dejanje ali umsko poročilo (ang. *mental event*), ki bi ga bilo dobro korelirati z nevrološkimi procesi, temveč razlaga pomembnosti izjave ali geste.

Klasični kartezijanski dualizem 'duševnost – telo' se po Wittgensteinovem mnenju moti v tem, da vidi povezavo med umom in vedenjem kot vzročno, torej zunanjo, ne-logično. To povezavo vzpostavlja z induktivnim določanjem soodvisnosti in analogijo, kar napačno predstavi naravo človeškega vedenja. Nevroznanstveni dualizem 'možgani – telo' ohrani podobno strukturo. Kot koncept h kateremu pripisuje psihološke lastnosti, vzame možgane, ki jih zamenja z dušo, in pravilno koncipira vez med možgani in telesom kot vzročno, zunanjo, ne-logično. Kjer pa nevroznanstveni dualizem stori napako, je, da obravnava možgane kot *res cogitans*. Posledično smatra percepcijo kot vzročno za notranje reprezentacije v možganih in voljne gibe kot povzročene s strani odločitve možganov. Tako ni čudno, da ima problem z

vzemanjem v obzir znanje o zunanjem svetu, o drugih umih in zavesti sami. Prav tako se ne sprašuje, *kaj vidi* človek kot celota, vpet v svoj način življenja, temveč *kako vidijo* um ali možgani. Wittgenstein se tako glede mesta pripenjanja psiholoških izjav približa Aristotelu v tem, da na tem mestu ne vidi nič manj od živali kot celote (Hacker, 2007).

»Kako sploh pride do filozofskega problema duševnih procesov in stanj in behaviorizma? - Prvi korak je čisto neopazen. Govorimo o procesih in stanjih in se ne izrekamo o njihovi naravi! Morda bomo nekoč vedeli več o njih – si mislimo. Toda ravno s tem smo se odločili za določen način raziskovanja. Imamo namreč določen pojem tega, kaj pomeni: proces spoznati pogloblje. (Odločilni korak žonglerjevega trika je tako storjen in prav ta se nam je zdel nedolžen.) – in zdaj se sesuje primerjava, ki naj bi nam približala naše lastne misli« (FR 308).

Hacker (2007) nadalje loči med klasičnim ontološkim in logičnim behaviorizmom. Pri prvemu je odpisana smiselnost preučevanja subjektivnosti, medtem ko je pri drugem v polnosti zvedena na vedenje. Govori o Wittgensteinovi kritiki obeh behaviorizmov preko tega, da so behavioristi videli človeško vedenje le kot telesno gibanje namesto kot *izraz* ter *namensko* in *razumsko delovanje*. Prav tako ne vzamejo v obzir intencionalnosti in poskušajo jezik in mišljenje razlagati preko dražljaja in odziva. Obenem ne vidijo, da je slovnica jezika normativna struktura ter govorjenje jezika normativna praksa, vtkana v način življenja.

Po letu 1950 pripelje odziv na ekscese in primankljaje behaviorizma do kognitivne revolucije v psihologiji, katere razlagalni modeli so temeljili na informacijskem procesiranju, hipotetičnih notranjih reprezentacijah ter računskih operacijah notranjih reprezentacij.

Nima smisla govoriti o semantičnih ali simboličnih reprezentacijah *v možganih*, saj je za razumevanje *reprezentacije pomena* nujno sledenje pravilom simbolične ali semantične reprezentacije, za kar pa je potreben človek kot celotna, svetno vpeta žival. Tega ne more početi računalnik ter po analogiji možgani ali živčni sistem. Za razumevanje pravil reprezentacije je potreben subjekt znotraj skupnosti, ki uporablja neke znake. Možgani nikakor niso del kakršnekoli takšne skupnosti. Kdor uporablja simbole, nekaj *meni* s tem - ne moremo pa reči, da možgani nekaj *menijo* ali *hočejo* kaj povedati. Prav tako ne moremo reči, da

računalnik sledi pravilom, tako kot ne moremo reči, da ura ki drži čas, sledi pravilom, medtem ko za meniha ki udriha po zvoncu ob uri lahko (prav tam).

Kot pravi Hacker (2010), se Wittgensteinova filozofija psihologije giblje v treh smereh: klasifikacija psiholoških fenomenov in kategorij, pod katerimi bodo dani; povezovalna analiza psiholoških konceptov in opis jezikovnih iger v katerih domujejo; ter povezava med psihološkimi koncepti in določenimi zelo splošnimi dejstvi narave glede nas samih in sveta v katerem živimo, kar na pomemben način pogojuje naše koncepte.

Rosenman in Nasti (2012) pišeta o tem kako diagnoze v psihiatriji služijo kot kazalci na podležeča mentalna stanja. Verjetje v diagnozo kot razlagalni model, namesto prakticanja diagnoze kot opisne dejavnosti, ki variira od pacienta do pacienta, pripelje zmedo. Diagnoza kot teoretska razlaga pove več o praksi in o paradigmah (Kuhn, 1998) psihiatrije kot o samem pacientu. »Tako diagnoza ne kaže na objekte ali procese, temveč na družine človeških stanj ali dejanj, ki nimajo nekega bistva in ne morejo biti razložene ali soočene z empirično metodo« (Rosenman in Nasti, 2012, str. 1052). Pomen Wittgensteina za nevroznanost prav tako vidijo Teive, Silva in Munhoz (2011) v razširjajoči se disciplini nevrofilozofije.

Pomen Wittgensteinove misli za kritiko znanosti poudarja tudi Kindi (1995), ki zagovarja, da je eno bolj branih del kritike znanosti delo Thomasa Kuhna *Struktura znanstvenih revolucij* (1998) v veliki meri bilo pod vplivom pozne Wittgensteinove misli.

2 RAZPRAVA

Sledeča razprava se bo oddaljila od Wittgensteinove stroge koncepcije filozofije (kot takšne, ki pusti vse tako kot je). Ne bo se lotevala problemov kot problemov jezika, temveč kot problemov, ki se tičejo *dobrega* načina življenja, čeprav ima jezik vso vezo z njimi. Če bo razprava brana kot teoretsko delo - čeprav je napisana v filozofskem jeziku – namesto kot izraz življenja, bo bralčev um *začaran s sredstvi mojega jezika* (FR 109).

Wittgensteinova misel odpira dve poti k predrugačenju psihologije. Ena pot gre preko njegove pozne filozofije kot celote in njegove filozofije psihologije, medtem ko gre druga pot preko njegove pozne filozofije skozi koncept *načina življenja* do političnega načina življenja. Prvo pot lahko imenujemo notranja kritika psihologije, medtem ko drugo pot zunanja kritika psihologije. Kritika izhaja iz starogrške κριτική (kritikē) in pomeni človeško zmožnost razsojanja (Beiner, 2013). V tem oziru bosta nakazani dve poti k zmožnostim razsojanja psihologije.

Zakaj notranja kritika psihologije? Notranja kritika tukaj pomeni odpiranje možnosti za naslavljanje istih besed in konceptov, kot jih uporablja psihologija. Velik del Wittgensteinovega opusa se loteva *uma, razumevanja, pomena, občutkov, jezika, misli, predstav* (Hacker, 2013b), ki so prav tako v domeni psihologije. Psihologija kot znanost seveda ni ena, je množstvo medsebojno prekrivajočih se paradigem z družinsko podobnostjo. In čim nekdo pravi, da je to, kar počne, psihologija in vpne svojo dejavnost v znanstveni diskurz, se pomen psihologije spremeni. Glede na to koliko neka nova psihologija preprede pomene svoje dejavnosti v relaciji do že uveljavljenih pomenov, toliko večjo legitimnost ima v očeh normalned psihološke znanstvene skupnosti, da se oklicuje za psihologijo. V tem oziru je Wittgensteinova filozofija psihologije na čudnem mestu, saj je v prvi vrsti še vedno filozofija in ne psihologija ter noče zamenjati psihologije, temveč bolj bedeti ob njej in razščiščevati njene konceptualne zablode. Kljub temu je pomembno omeniti, da če bi bila Wittgensteinova kritika vzeta resno, bi to pripeljalo do drastičnih sprememb v psihologiji, kar se v določeni meri tudi že dogaja.

Zakaj zunanja kritika psihologije? Mnogo sprememb v psihologiji je prišlo od zunaj psihologije. Pomembni del so igrale znanstvene inovacije, ki so po modelu fizikalne znanosti psihologiji omogočale drugačne »oči« in jo vabile globlje v spraševanje *kako?* (Heidegger, 2003). Tehnologizacija metod psihologije je pripeljala do začetka psihologije kot znanosti v Wundtovem laboratoriju. S tem ko so se reducirali in zmanjševali *objekti preučavanja*, prvo kot duševni elementi, potem kot vedenje, kasneje kot možgani in danes kot posamični nevrotransmiterji, se je zmanjševal tudi obseg odgovarjanja na vprašanje *čemu?* Je sicer res, da je v psihologiji po skoraj vsaki takšni zoožitvi problema sledil tudi razširitveni refleks, kot naprimer socialni behaviorizem po behaviorizmu, socialni konstrukcionizem kot odgovor na biologizem in empirizem, utelešenost kot odgovor na premočno kognitivizacijo, a skoraj zmeraj, kot pravi Arendt (1996, str. 8), »znotraj novoveške odtujitve od sveta, [...] v begu iz sveta v samozavedanje«.

Kako torej povečati možnosti obsega odgovorov psihologije na vprašanje *čemu?* Kateri »zunaj« vzeti? Heidegger je prevzel različne načine spraševanja po Aristotelu (npr. v Aristoteles, 2004), ki se je spraševal o štirih vzrokih, od katerih je zadnji *τέλος*, *končni vzrok*, ki ga prevajamo kot *smoter*. Aristotel v *Nikomahovi etiki* najde najvišji smoter v politični znanosti, ki naj bi določala smotre tudi ostalim znanostim.

»Vsaka umetnost in vsako raziskovanje, kakor tudi vsako dejanje in odločanje, teži – po splošnem naziranju – k nekemu dobru; od tod tudi lepa oznaka, po kateri je »dobro« »smoter, h kateremu vse teži« [...] poskusimo vsaj v grobih potezah opredeliti bistvo tega »najvišjega dobra« ter ugotoviti, v kateri znanosti ali dejavnosti ga je mogoče najti. Dejali bi, da je to področje tiste znanosti, ki je najvplivnejša in najbolj vodilna; takšna se nam pa zdi politična znanost. [...] Če ta znanost gradi na vseh drugih in če poleg tega še z zakoni določa, kaj je treba delati, čemu se izogibati, tedaj tudi njen končni smoter povzema smotre vseh drugih znanosti in je kot tak človeku najvišje dobro« (Aristoteles, 2002a., str. 1094).

Aristotel se nadalje sprašuje, kateri smotri bi to bili, h katerim teži politična znanost in ju najde v *samozadostnosti* in *srečnosti* za katero pravi, da si *biti srečen* predstavljamo kot *dobro živeti* in *dobro uspevati*. Kar velja za posameznika, kot za skupnost. Tukaj je potrebno poudariti, da ne gre za srečnost, kot je danes koncipirana znotraj pozitivne psihologije (Sugarman, 2015). Temveč za srečnost ki je vezana na vrlino, kot formo zadržanja, ki se formira preko *praxis*.

Formo zadržanja bi lahko danes mislili tudi kot navado. Torej ključno vprašanje je kako se navaditi biti vrl in s tem etičen.

Kot srečnost, tako je tudi duševnost pri Aristotelu drugače koncipirana. Še posebej v njegovem delu *O duši*, katere raziskovanje uvrsti med znanosti prvotnega pomena (Aristoteles, 2002b). Njegova zamejitev duše izvira iz drugega časa in načina življenja, vendar je kljub temu zanimiva, saj je po njegovem duša “vzrok in princip živega telesa” (Lampshire, 1992), ki umre s telesom. Tudi Musek (2003) se opira na Aristotelov pogled glede raziskovanje *psyche*, ko pravi, da je psihologija ena pomembnejših znanosti, saj raziskuje tisto, kar vpliva na raziskovanje vseh ostalih znanosti.

Burbules in Smeyers (2002) se znotraj Wittgensteinove paradigme sprašujeta: “kaj pomeni si predstavljati etiko kot dejavo/delovanje/prakso (ang. *practice*)?” in odgovarjata, da pojem prakse dobi obliko, če ga mislimo preko jezikovnih iger, kjer je prepletanje dejanj in izjav vpeto v način življenja. Tu lahko vidimo povezave med Aristotelovo in Wittgensteinovo koncepcijo etike, ki nikakor nočeta biti teoretski koncepciji, temveč nekaj kar je bližje načinu življenja, vtkanemu v izvornemu grškemu pomenu besede *ēthos* ali *navada*, *šega*, *običaj* (Snoj, 2016).

Načine življenja ne živi psihologija, temveč posameznice in posamezniki, ki jo prakticirajo – psihologinje (v nadaljevanju uporabljeni izrazi, izmenično zapisani v ženski in moški slovnični obliki, so uporabljeni kot nevtralni za moške, ženske ter vse vmes). Ključno vprašanje do katerega pridemo je - kakšen način življenja živi psiholog danes? V odgovoru na to vprašanje se skriva tudi etika psihologinj. Seveda obstaja zopet množstvo načinov življenja psihologov, vendar kljub temu lahko rečemo, da jih nekaj povezanih preko družinske podobnosti, tvori dominantni način življenja psihologov.

Sugarman (2015) govori o današnjem neoliberalnem politično-ekonomskem redu in se sprašuje ali psihologi znotraj njega delujemo etično v ohranjanju statusa quo. Citira, »ne moremo se več skrivati za tančico znanstvenosti« (Prilleltensky, 1994, str. 967, v prav tam) in nadaljuje, da smo psihologi preko nudenja pomoči oglaševalni industriji in drugih praks omogočili prodor neoliberalne logike v dele nas, ki so najbolj intimni. Omogočili smo

poblagovljenje duševnosti. S podobnimi vprašanji se ukvarjajo kritične psihologinje, ki med drugim vpeljejo aspekte marksizma, feminizma in postkolonialne teorije v svoje delovanje. Več o zgodovini - ki je sama ključnega pomena za kritične psihologe, ki delujejo znotraj, na obrobju in zunaj psihologije ter tudi proti psihologiji – te razpršene in kontradiktorne tradicije v Teo (2005) in krajši pregled v Parker (1999). Kritična historiografija že nekaj časa poudarja, da bi se morala preteklost psihologije videti kot proces legitimizacije zahodnega načina življenja, še posebej kot živetege znotraj liberalnih demokracij, utemeljenega v subjektivni avtentičnosti, individualizmu in iskanju veselja (Castro in Lafuente, 2007).

Človek je po naravi politična žival. Tudi druge živali so politične, a ne v tolikšni meri kot človek – ne posedujejo govora (*logos*), preko katerega lahko govorijo o pravičnem in nepravičnem ter dobrem in slabem (Aristoteles, 2010). Glede na to, da je kritična psihologija sociološko gledano obrobni fenomen, psihologi mnogokrat ne vidimo politično-etične komponente svoje dejavnosti. Prepogosto psihologinje samo prevzemamo družbeno identiteto, ki nam je podana preko stroke in se ne vidimo kot politične živali - kot ljudstvo, ki ima oblast in ki jo tudi neposredno izvršuje (Ustava Republike Slovenije, 2017). Temu primerno – strokovno – tudi razsojamo in delujemo, kar je še posebej kočljivo glede na to, da smo v stiku in celo aktivno spreminjamo ljudi v liminalnih duševnih stanjih, ko so najbolj dovzetni in najmanj kritični do novih z naše strani posredovanih jezikovnih iger, ki se znajo razrasti v celotne načine življenja. Podobno oriše pojav *banalnosti zla* Arendt (2006) v primeru Eichmanna kot človeka ki je organiziral vlake smrti na podlagi svoje nepreizpraševane poklicne strokovnosti.

Po drugi strani poda Gergen (2003) zanimiv opis psihologije kot *politike z drugimi sredstvi* in odkriva veliko predvidljivost rezultatov raziskav glede na politična prepričanja raziskovalcev. Predlaga *transpozicijsko hermenevtiko* kot način konsistentnega odkrivanja in prepletanja nasprotujočih politično-psiholoških stališč - da se ob odkriti političnosti prepreči sesedanje psihologije kot znanosti.

Filozofija v svojih začetkih ni bila, kot se jo rado dojema danes, akademsko delo. Kot pravi Hadot (2009) je bila filozofija odločitev za način življenja, ki se hoče misliti, tako da posega v

naše temelje in nas tudi spreminja. Grškim filozofom in aristokraciji je bila ključna *paideia* – celostna vzgoja mladih, ki jo je npr. z nastopom demokracije v Atenah prevzela polis. Podobno vidi mnogo avtorjev (Peters in Stickney, 2016) pomen pozne Wittgensteinove misli za pedagogiko. Čeprav eksplicitno ne naslavlja politične in npr. telesne ter glasbene vzgoje, ki so bile del *paideia*, vidijo avtorji nastavke tudi za to. Peters in Stickney (prav tam) v Wittgensteinu vidita odmik od univerzalnega in formalnega modela razumskosti motiviranega s strani logike, k neformalnemu, zgodovinskemu in skupnostnemu modelu. Wittgensteina povezujeta tudi s pisanji L.S. Vygotskija v tem, da pri obeh avtorjih vidita razkrivanje “pomankljivosti Piagetove individualistične genetske epistemologije” (prav tam, str. vii). Tudi stil pisanja Wittgensteina v *Raziskavah* je dialoške narave in bralec lahko vidi živo misel, kar pripomore k razumevanju narave jezika in njegove aktivne uporabe. To izpostavlja tudi Jones (2015), ki poudarja pomen Wittgensteinove misli za afroameriške študente, kot orodja s katerim lahko razstavijo in popravijo jezikovni aparat – pa naj bo družbeni, politični, metafizični ali filozofski – bojev »drugih« v 21. stoletju.

3 SKLEPI

Namen pričujočega diplomskega dela je bil pokazati osnove pozne Wittgensteinove misli in jih povezati s kritiko psihologije. Ker nič ne stoji samo od sebe, smo v propedeutične namene predstavili Wittgensteinovo biografijo in njegovo zgodnje delo *Traktat*. Wittgensteinova misel znotraj *Raziskav* nudi vpogled v delovanje in naravo jezika na način, ki zavrača varno pozicijo iz katere bi to lahko počeli. Pomembnost *Raziskav* je v tem, da se lotijo jezika znotraj jezika. Podobno bi za nekatere psihologije lahko rekli, da se lotevajo uma znotraj uma, kar nas anekdotično usmeri nazaj k Wittgensteinovi filozofiji psihologije, ki želi le jasno videti znotraj psihološkega konceptualnega polja.

Pomen besed določa njihova raba. Raba je odvisna od jezikovnih iger, ki jih igramo. Jezikovne igre, ki jih igramo, pa so odvisne od našega načina življenja. Tako se tudi psihologije in njenega jezika naučimo kot jezikovnih iger, ki pa so vsidrane v načinih življenja psihologinj in psihologov.

Kot strokovnjaki in znanstveniki imamo politične učinke. S tem da to dejstvo skrivamo, se ne bomo izognili posledicam današnjega slabega državnštva in politični kontaminaciji znanosti, temveč kvečjemu možnosti soočenja različnih političnih perspektiv in posledično drugačne politike in psihologije ter dobrega življenja za vse.

Kritika, možnost razsojanja psihologov, lahko pride od znotraj prek Wittgensteinove filozofije psihologije, ali od zunaj s strani političnega in ne tudi strokovnega aspekta načina življenja. Tako je etika nekaj kar zahteva videnje partikularne situacije, partikularnega življenja človeka v njegovi pravi luči, z vso njegovo zgodovino, telesom ter vpetostjo, v interakciji s splošno predstavo tega kar pomeni biti celovita politična žival, ki živi v logosu. V tem oziru nam način življenja lahko služi kot opomin za razumevanje Wittgensteinovega pristopa do jezika in prav tako za razumevanje psihologije, ne kot abstrakcije, temveč kot ljudi, s specifičnimi načini življenj, ki jo izvajajo. Wittgensteinova misel nam da orodje za kartografijo dominantnih načinov življenja in možnost artikulacije novih, ki jih začenjamo živeti.

4 LITERATURA IN VIRI

Arendt, H. (1996). *Vita activa* (V. Jalušič, prev.). Ljubljana: Krtina.

Arendt, H. (2006). *Eichmann in Jerusalem: a report on the banality of evil*. New York, N.Y.: Penguin Books.

Aristoteles (2002a). *Nikomahova etika* (K. Gantar, prev.). Ljubljana: Slovenska matica.

Aristoteles (2002b). *O duši* (V. Kalan, prev.). Ljubljana: Slovenska matica.

Aristoteles (2004). *Fizika: knjige 1, 2, 3, 4* (V. Kalan, prev.). Ljubljana: Slovenska matica.

Aristoteles (2010). *Politika* (M. Hriberšek, prev.). Ljubljana: GV založba.

Beiner, R. (2013). *Political judgement (Routledge library editions: Political science volume 20)*. London: Routledge.

Burbules, N. C. in Smeyers, P. (2002). Wittgenstein, the practice of ethics, and moral education. *Philosophy of Education Archive*, 248–257.

Castro, J. in Lafuente, E. (2007). Westernization in the mirror: On the cultural reception of western psychology. *Integrative Psychological and Behavioral Science*, 41(1), 106–113. <https://doi.org/10.1007/s12124-007-9013-z>

Cheung, L. K. C., Glock, H.-J. in Hyman, J (2017a). Logical atomism. V H.-J. Glock in J. A. Hyman (ur.), *A companion to Wittgenstein* (str. 127-141). Chichester: Wiley Blackwell.

Cheung, L. K. C (2017b). Ineffability and nonsense in the Tractatus. V H.-J. Glock in J. A. Hyman (ur.), *A companion to Wittgenstein* (str. 195-209). Chichester: Wiley Blackwell.

Conant, J. in Diamond, C. (2007) Mild Mono-Wittgensteinianism. V Crary, A. (ur.), *Wittgenstein and the moral life: essays in honor of Cora Diamond* (str. 31-143). Cambridge, Mass: MIT Press.

Conant, J., Bronzo, S. (2017). Resolute readings of the Tractatus. V H.-J. Glock in J. A. Hyman (ur.), *A companion to Wittgenstein* (str. 175-195). Chichester: Wiley Blackwell.

Gergen, K. (2001) Psychology as politics by other means: *International Society for Theoretical Psychology meetings*. Calgary. Pridobljeno 15. avgusta 2017 na https://www.swarthmore.edu/sites/default/files/assets/documents/kenneth-gergen/Psychology_as_Politics_by_Other_Means.pdf

Glock, H.-J. (1996). *A Wittgenstein dictionary*. Oxford: Blackwell Reference.

Hutto, D. D., Kirchhoff, M. D., in Myin, E. (2014). Extensive enactivism: why keep it all in? *Frontiers in Human Neuroscience*, 8. <https://doi.org/10.3389/fnhum.2014.00706>

Hacker, P. M. S. (2007) The relevance of Wittgenstein's philosophy of psychology to the psychological sciences: *Proceedings of the Leipzig Conference on Wittgenstein and Science*, Leipzig. Pridobljeno 17. avgusta 2017 na <https://pdfs.semanticscholar.org/8582/2155eaab49a23b71c2f5746c97ed4f9ce5d3.pdf>

Hacker, P. M. S. (2010). The development of Wittgenstein's philosophy of psychology. V J. Cottingham in P. Hacker (ur.), *Mind, Method, and Morality: Essays in Honour of Anthony Kenny*.(str. 275-306). Oxford: Oxford University Press.

Hacker, P. M. S. (2013a). Wittgenstein's Anthropological and Ethnological Approach. *Wittgenstein: Comparisons and Context*. Oxford: Oxford University Press.

Hacker, P. M. S. (2013b). Prologue: Wittgenstein's Philosophy of Psychology as a Critical Instrument for the Psychological Sciences. V T. P. Racine in K. L. Slaney (ur.), *A Wittgensteinian Perspective on the Use of Conceptual Analysis in Psychology* (str. 10–27). London: Palgrave Macmillan UK. https://doi.org/10.1057/9781137384287_2

Hacker, P. M. S. (2015). Forms of Life. *Nordic Wittgenstein Review, Special Issue*, 1-20.

Hadot, P. (2009). *Kaj je antična filozofija?* (S. Koncut in M. Šimenc, prev.) Ljubljana: Krtina.

Heidegger, M. (2003). *Predavanja in sestavki* (T. Hribar, prev.) Ljubljana: Slovenska Matica.

Jones, R. A. (2015). *Black book: Wittgenstein and race*. Lanham: University Press Of America.

Kindi, V. P. (1995). Kuhn's „The Structure of Scientific Revolutions” revisited. *Journal for General Philosophy of Science / Zeitschrift für allgemeine Wissenschaftstheorie*, 26(1), 75–92.

Kuhn, T. S. (1998). *Struktura znanstvenih revolucij* (A. Ule, M. Šimenc, A. Hladnik, G. Jurman, in S. Krek, prev.). Ljubljana: Krtina.

Lee-Lampshire, W. (1992). Telos and the Unity of Psychology: Aristotle's de Anima II 3-4. *Apeiron*, 25(1).

Monk, R. (1991). *Ludwig Wittgenstein: the duty of genius*. London: Cape.

Monk, R. (2017). Ludwig Wittgenstein: A sketch of his life. V H.-J. Glock in J. A. Hyman (ur.), *A companion to Wittgenstein* (str. 5-21). Chichester: Wiley Blackwell.

Monk, R. (2001) Philosophical biography: The very idea. V J. C. Klagge (ur.), *Wittgenstein: biography and philosophy* (str. 3-16). Cambridge, NY: Cambridge University Press.

Moyal-Sharrock, D. (2015). Wittgenstein and forms of life. *Nordic Wittgenstein Review, Special Issue*, 21-42.

Moyal-Sharrock, D. (2016). Wittgenstein today. *Wittgenstein-Studien*, 7, 1-15.

Musek, J. (2003). *Zgodovina psihologije*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za psihologijo.

Nietzsche, F. (1999). *Tako je govoril Zaratustra: knjiga za vse in za nikogar* (J. Moder, prev., ponatis 2. izd. iz leta 1984). Ljubljana: Slovenska Matica.

Parker, I. (1999). Critical Psychology: Critical links. *Radical Psychology* 1(1), 3-15. Pridobljeno 22. avgusta 2017 na <http://www.radpsynet.org/journal/vol1-1/Parker.html>

Peters, M. (2001) Philosophy As Pedagogy: Wittgenstein's Styles Of Thinking. *Radical Pedagogy* 3(3). Pridobljeno 10. avgusta 2017 na <http://www.radpsynet.org/journal/vol1-1/Parker.html>

Peters, M. A. in Stickney, J. (ur.). (2016) *A companion to Wittgenstein on education*. New York, NY: Springer Berlin Heidelberg.

Prilleltensky, I. (1994). Psychology and social ethics. *American Psychologist*, 49(11), 966–967. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.49.11.966>

Rosenman, S., in Nasti, J. (2012). Psychiatric diagnoses are not mental processes: Wittgenstein on conceptual confusion. *Australian in New Zealand Journal of Psychiatry*, 46(11), 1046–1052. <https://doi.org/10.1177/0004867412446090>

Slovenija, Kaučič, I., & Žuber, B. (2017). *Ustava Republike Slovenije*. Ljubljana: IUS Software, GV založba.

Snoj, M. (2016). *Slovenski etimološki slovar*. Ljubljana: Založba ZRC.

Stern, D. G. (2013). How many Wittgensteins? V Säätelä, S. in Pichler, A. (ur.), *Wittgenstein. The Philosopher and his Works* (str. 205-229). Berlin: De Gruyter.

Sugarman, J. (2015). Neoliberalism and psychological ethics. *Journal of Theoretical and Philosophical Psychology*, 35(2), 103–116. <https://doi.org/10.1037/a0038960>

Teive, H. A., Silva, G. G. in Munhoz, R. P. (2011). Wittgenstein, medicine and neuropsychiatry. *Arquivos de neuro-psiquiatria*, 69(4), 714-716.

Teo, T. (2005). *The critique of psychology: from Kant to postcolonial theory*. New York: Springer.

Varela, F. J., Thompson, E. in Rosch, E. (1991). *The embodied mind: cognitive science and human experience*. Cambridge, Mass: MIT Press.

Vidmar, Š. (2014). O Gotovosti in epistemologija. *Analiza* 18(1–2), 119-131

Whiting, D., Glock, H.-J., Hyman, J (2017). Languages, Language Games, and Forms of Life. V H.-J. Glock in J. A. Hyman (ur.), *A companion to Wittgenstein* (str. 420-433). Chichester: Wiley Blackwell.

Wittgenstein, L. (1976). *Logično filozofski traktat* (F. Jerman, prev.). Ljubljana: Mladinska knjiga

Wittgenstein, L. (2004). *O gotovosti* (A. Maček in B. Žalec, prev.). Ljubljana: Društvo Apokalipsa.

Wittgenstein, L. (2014). *Filozofske raziskave* (E. Strniša in J. Simoniti, prev.) Ljubljana: Krtina.